

KÖKTÜRK, Erol, “**Katip Çelebi ve Haritacılık**”, İstanbul Bülteni, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayın Organı, Kasım 2009, s: 55-58.

KATİP ÇELEBİ VE HARİTACILIK

Prof. Dr. Erol KÖKTÜRK

Bakanlıklararası Harita İşlerini Koordinasyon ve Planlama Kurulu (BHİKPK) tarafından düzenlenen 1. Sempozyumun açılış bildirisi olarak 23 Şubat 2009 günü sunduğum “**Haritacılığın Tarihsel Gelişimi**” başlıklı bildiri, Cumhuriyet Dönemine kadar Türklerde ve Anadolu topraklarındaki haritacılığın serüvenini ele almayı amaçlamıştı. Bu çalışmada hem olaylara hem de kişilere yer vererek, bu serüvenin bazı noktalarına projektör tutmaya çalışmışım.

Bu çerçevede ele aldığım kişilerden birisi KATİP ÇELEBİ idi. KATİP ÇELEBİ’yi ele alırken, sunumumun bir yerinde şunları söylemişim:

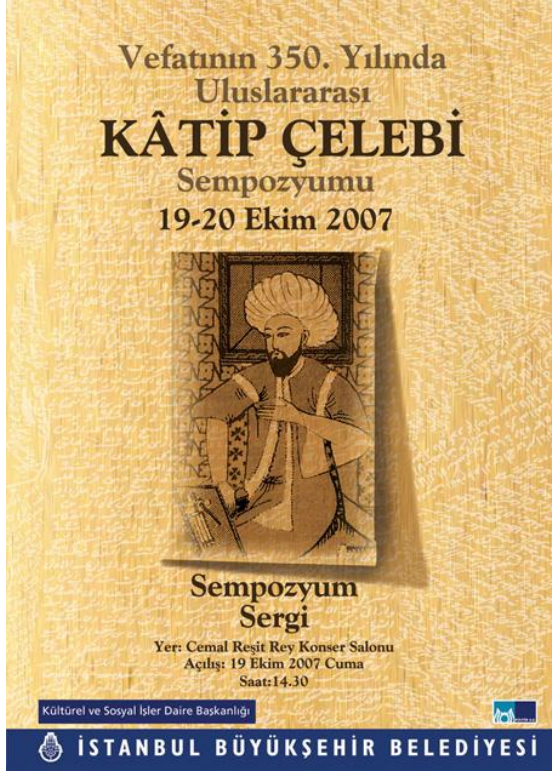
“UNESCO tarafından 2009 yılı, ünlü düşünür KATİP ÇELEBİ’nin (1609-1656) “400. Doğum Yılı” olarak kutlanacak. BİZ DE BİR ŞEYLER YAPAR MIYIZ ACABA?”

“Biz” dediğim, **haritacılar...** Meslek topluluğu olarak **“bizim”**, bu yazının yazıldığı tarihe kadar bir şey yapmadığımız 2009 yılında, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi’nin eşgüdümünde, Kültür ve Turizm Bakanlığı, TBMM Milli Saraylar ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi

ortaklaşa, **“Piri Reis’ten Katip Çelebi’ye Osmanlı’nın Dünyaya Bakışı Harita Sergisi”** nin ilki, 8-17 Haziran 2009 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı Sanat Galerisi’nde gerçekleşti. Her gün 300-400 kişinin ziyaret ettiği bu önemli sergi, İstanbul’dan sonra 19-29 Haziran 2009 tarihleri arasında Ankara’da ilgilenenlere sunuldu. Serginin yurt dışına da götürüleceği belirtildi.

Kaç meslektaşımız zaman bulup da ziyaret etmiştir, bilemiyorum. Ancak bu sergi, bir meslek olarak haritacılığın tarihi açısından KATİP ÇELEBİ’nin taşıdığı önemi somut biçimde ortaya koyuyordu. Bu nedenle de atılmış önemli tarihsel bir adımlardan birisi idi.

Bir başka anma toplantısı 2 yıl önce, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü ile Kültür A.Ş tarafından **“Vefatının 350. Yılında Katip Çelebi Sempozyumu”**, 19-20 Ekim 2007 tarihleri arasında Cemal Reşit Rey Konser Salonu’nda gerçekleştirilmişti. Üsküdar Belediyesi, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi vb birçok kurum ve kuruluş da anma toplantıları düzenlemişlerdi.

İBB tarafından düzenlenen sempozyumda konuşan dünyaca ünlü bilim insanımız, Michigan Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi **Prof. Dr. Kemal KARPAT**¹, KATİP ÇELEBİ'nin hakkıyla anlaşılması için onu çok daha geniş bir tarihi ve sosyal çerçevede değerlendirmenin gerekliliğinden söz etmişti. Ona göre KATİP ÇELEBİ, *İbn Halduncu* bir görüşle devletlerin yükselme, duraklama ve çöküş devrelerinin olduğunu kabul etmekle birlikte, duraklama ve çöküş dönemlerinin akılcı bir yaklaşımla önlenebileceğini öne sürmektedir. KATİP ÇELEBİ'nin içinde bulunduğu yüzyılda Osmanlı Devleti, geleneksel *timar sisteminin bozulmaya başladığı*, *Celâli isyanlarının hüküm sürdüğü* ve *Sultan II. (Genç) Osman'ın katledildiği* bir dönemi yaşamaktadır. Özellikle bu sonuncu olay, saltanata duyulan saygının, güvenin ve söz dinlemenin yok olduğunu göstermesi bakımından tam bir faciadır. Bu olaylar sonucunda Osmanlı Devleti daha yüksek bir düzeye yükselme

olanağını yitirmiş, bütçe açık vermiş, işsizlik artmış, köylüler ezilmiş, ciddi bir *mali bunalımla* karşı karşıya kalınmıştır. Bilim dünyasında da medrese-tasavvuf tartışması etkili olmuş, sonuç olarak medreselerde akla dayalı bilimlere ve felsefeye dayanmayan bir din eğitimi verilmeye başlanmıştır. İşte KATİP ÇELEBİ, kaleme aldığı eserlerinde bu sıkıntıları giderecek çözüm önerilerini dile getirmiş, başlamakta olan bir kötüye gidişi önceden haber vermiştir. En büyük hizmetlerinden biri de bu olmuştur.

Osmanlı tarihindeki en önemli isimlerden biri olan KATİP ÇELEBİ, demokrasi, parlamento, anayasa, akademi ve benzeri pek çok siyaset ve bilim tarihi terminolojisini, 17. Yüzyıl'ın ilk yarısında ilk kez Türkçe literatürde kullanan ve tanıtan bilginidir.

Türk tarihinde birçok başarılı devlet adamı ve komutan çıkmıştır. Ancak aynı oranda bilim adamı ve aydın çıkmamıştır. Çıkan üç beş kişinin değeri de fazlaca bilinmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun PİRİ REİS ve EVLİYA ÇELEBİ ile birlikte en önemli aydın ve yazarı KATİP ÇELEBİ'dir.²

KATİP ÇELEBİ, Şubat 1609 İstanbul'da doğmuştur. Babasının adı Abdullah'tır. Babası, Osmanlı devlet ve siyaset adamlarının yetiştirildiği Enderun kurumunda eğitim görerek yetişmiş bir askerdir. *Mustafa bin Abdullah*, ordu katipliğinde bulunduğu için ulema ve halk arasında **KATİP ÇELEBİ** olarak tanınmıştır. Hacca gittiği ve baş muhasebeci ikinci halifesi olduğu için *Hacı Halife* ismiyle ünlü olmuştur. Batılılar ise onu Hacı Kalfa olarak nitelemeyi yeğlemişlerdir. Babası aydın bir kişi olduğu için daha beş-altı yaşlarında onu eğitmeye başlamıştır. On dört yaşına kadar çeşitli hocalarından dini eğitim ve pozitif bilim eğitimi almıştır. Bunların başında Kadızade Efendi gelmektedir.

¹ <http://www.kultursanat.org/haber/haberid-342.html>

² AFYONCU, Erhan, **Demokrasi Mimarı Çelebi'yi Unuttuk, Bugün,** 17.06.2007, <http://www.bugun.com.tr/?yid=154&pid=54782>

KATİP ÇELEBİ de dönemin geleneğine uygun olarak 1622'de, 14 yaşındayken babasının yanında memuriyete adım atılmıştır. Osmanlı maliyesinin bürolarından birisi olan Anadolu Muhasebesi'nde hesap kurallarını ve siyakat gibi özel yazıları öğrenmiştir. Babasının ölümünden sonra 1627'de Kapıkulu süvarilerinin işlerine bakan Süvari Mukabelesi Kalemî'ne geçti.

Memurluk yaşamı sürerken İstanbul'daki bilim meclislerine katılıp, bilgisini artırmaktadır. Seferlere çıkma Dönemini tamamlayıp 1635'te İstanbul'a dönerek kendisini okuyup yazmaya vermiştir. Babasından kalan mirasın tamamını kitaba yatırmış, zamanını tarih, biyografi (tabakat) ve ölüm tarihleri (vefeyat) bilimleriyle ilgili olarak topladığı kitapları incelemekle geçirmeye başlamıştır. Parasının bittiği bir dönemde, 1638'de, akrabası olan zengin bir tüccarın mirasından payına bir miktar para düşmesi KATİP ÇELEBİ'ye kitap alması için yeni bir olanak yaratmıştır. KATİP ÇELEBİ, kitap için *'Kitap ne hayırlı arkadaştır ve ne güzel dosttur. İnsan onunla konuşmaktan sıkılmaz; ulu bir cömertler cömerdidir ki, kendisinde bulan nefis incilerden hasislik etmez, zengine de verir,'* demektedir.³

Dini bilimlerin yanı sıra matematik ve astronomi alanlarında da eğitim almıştır. Fransızca ve Latince de öğrenmişti. KATİP ÇELEBİ başlıca tarih, bibliyografya, biyografi, coğrafya, haritacılık, fıkıh, astronomi ve sosyoloji alanlarında olmak üzere değişik türde 27 eser kaleme almıştır. En fazla merak saldığı alanlar ise, tarih ve coğrafyadır.

6 Ekim 1657 Cumartesi günü Bursa'da sabah kahvesini içerken fenalık geçirerek fincanı elinden düşmüş ve vefat etmiştir. Mezarı, Zeyrek'de, Unkapanı'na inen caddenin solunda ve Katib Çelebi İlköğretim Okulu'nun yanında iken, 1950'lerde yol çalışmaları dolayısıyla, caddenin karşısındaki Voynuk Şüca Camii kabristanına (Bkz. Fotoğraf⁴) kaldırılmıştır.

KATİP ÇELEBİ, katipliği nedeniyle, orduyla birlikte birçok sefere çıkmıştır.

Bunlardan birisi olan Girit seferi dolayısıyla (1645-46) haritaların nasıl yapıldığını öğrenmiştir. En önemli yapıtı "Cihannüma" (Dünyaya Bakış ya da Dünyayı Gösteren), coğrafya alanında "Doğu" görüşünden "Batı" görüşüne geçişte bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Beş haritalı, 75 sayfa olan ve 1648'de yazılmaya başlanan bu kitapta, dünyanın yuvarlaklığı üstüne kanıtlar verildikten sonra, Japonya'dan Erzurum ve Irak'a kadar ülkelerin coğrafyası, kısa tarihi, bitki ve hayvanlar toplulukları anlatılmaktadır. "Keşf-üz-Zunun" (Sanıların Keşfi) isimli kitabı da ünlüdür. 1727'de basımevinin bulunmasından hemen sonra 1732'de basılan bu kitap, çeşitli dillere çevrilmiştir. KATİP ÇELEBİ'nin bundan başka "Kozmoğrafya" adında bir kitabı daha vardır.

KATİP ÇELEBİ, İstanbul'da ilk kez pusula sapmasını belirlemiştir.

Ünlü bir bilim adamı olan KATİP ÇELEBİ'nin önemli ansiklopedik çalışmalarının yanısıra felsefi konuları tartışan eserleri ve devrinin mollaları tarafından epeyi eleştirilen "**Mizan'ül Hak**" adlı çok önemli bir eseri vardır. Bu kitapta o günün tutuculuğunu eleştiriyor, felsefe ve

³ AFYONCU, Erhan, agy

⁴ AKIN, Can, Unesco 2009, İSTANBUL CITY, Hacı Halife Kâtip Çelebi Mustafa bin Abdullah

pozitif bilimlerin medreselerde yasaklanmasını eleştiriyor, kutuplarda altı ay gündüz, altı ay gece olan yerlerde beş vakit namazın nasıl edileceğini sorguluyordu. Bu nedenlerle de mollalar KATİP ÇELEBİ'yi pek sevmiyorlardı. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun o gün içinde bulunduğu durumu şiddetle eleştiren “**Düstûr el-'Amel li-Islâh el-Halel**” yani “Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar” adlı bir kitabı vardır.

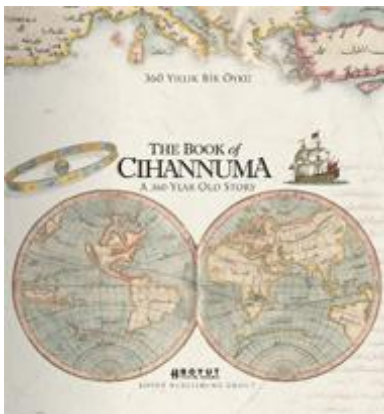
Haritacılık yanının en çok CİHANNÜMA adlı coğrafya kitabında somutlandığı KATİP ÇELEBİ'yi, UNESCO, 2009 yılında düşünür, tarihçi, sosyolog ve iktisatçı kimliği ile anmaktadır.

Meslek alanımızı yakından ilgilendiren ve haritacılığa yaptığı katkıların somutlandığı **Cihannüma**, Doğu ve Batı kaynaklarını kullanarak kaleme aldığı bir eserdir. Osmanlılar'ın coğrafya görüşünde yeni bir devir açan bir başyapıttır. Bir dünya coğrafyası olan Cihannüma Osmanlı ülkelerinin tek sistematik coğrafya kitabıdır.

KATİP ÇELEBİ'nin 1648'de yazmaya başladığı, 1654'te eklemeler yaptığı ve 1732'de İbrahim Müteferrika'nın da kendi eklemelerini yaparak Matbaa-ı Amire'de bastığı *Kitab-ı Cihannüma*, Boyut Yayın Grubu tarafından dijital ortamda yeni bir anlayış ve tasarımla yeniden basılmıştır. 360 yıllık masalsi bir öyküsü olan *Kitab-ı Cihannüma*'nın KATİP ÇELEBİ tarafından elle yazılan ilk kopyaları, nakkaşların el emeği göz nuruyla çoğaltılmaktadır. Sayısı bilinmeyen el yazması kopyaların tümü, İbrahim Müteferrika tarafından Osmanlı'nın ilk matbaasında basıldıktan sonra yok olmuştur. İlk baskısı 500 adet olan kitabın bir kopyası bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir.⁵

Cihannüma'nın 1732 tarihli İbrahim Müteferrika baskısında bulunan Evren Modeli, Sabit Yıldızlar Feleği gibi evrene ve kozmosa bakışlarını sergileyen ürünlerinin yanı sıra, Amerika, Japonya, Akdeniz, Kuzey Hindistan, Çin ve Hint Adaları, Asya Kıtası, Afrika, Avrupa vd haritaları bugün bile hayranlık uyandıran yapıtlardır.

Orhan KOLOĞLU, Mustafa KAÇAR, Murat ÖNEŞ ve Bülent ÖZÜKAN'ın ortak çalışması olan *Kitab-ı Cihannüma*'nın bu yeni basımının editörü Bülent ÖZÜKAN, 28 Kasım 2008 günlü Radikal Kitap'ta kendisiyle *Cihannüma* üzerine Hızır TÜZEL'in yaptığı söyleşide şunları söylemektedir:

Nedir bu kitabın öyküsü, biraz anlatır mısınız?

Cihânnümâ'yı 1648 yılında, dünyanın hızla değiştiği bir dönemde Katip Çelebi yazmış. Osmanlı'nın, bilgilerin havada uçtuğu bir döneminden notlar... 'Gökyüzünde bir yıldız daha buldum, meğer gezegen sayısı beş değil altıymış gibi, altı da değilmiş yediymiş' denilen yıllar... Bunun üzerine 1654'te bunu yeniden yazma gereği duyuyor.

Sonra Müteferrika devreye giriyor herhalde...

Bunun üzerinden yıllar geçiyor ve sonra bu İbrahim Müteferrika'nın eline geçiyor. Saray'a gidip 'Ben, matbaa diye bir şey var onu kuracağım' diyor. Saray'dan yardım alarak bir matbaa kuruyor. O sırada Şeyhülislam Abdürrahim

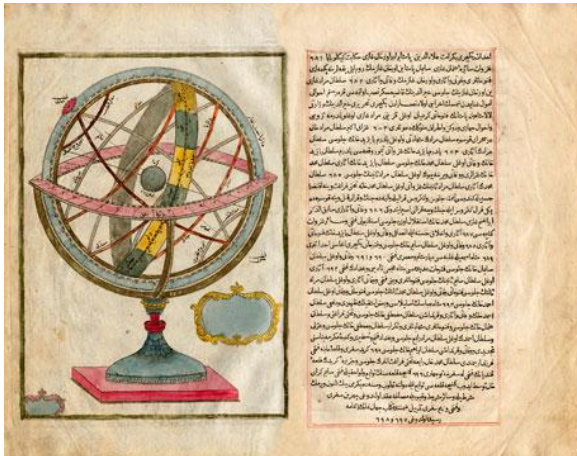
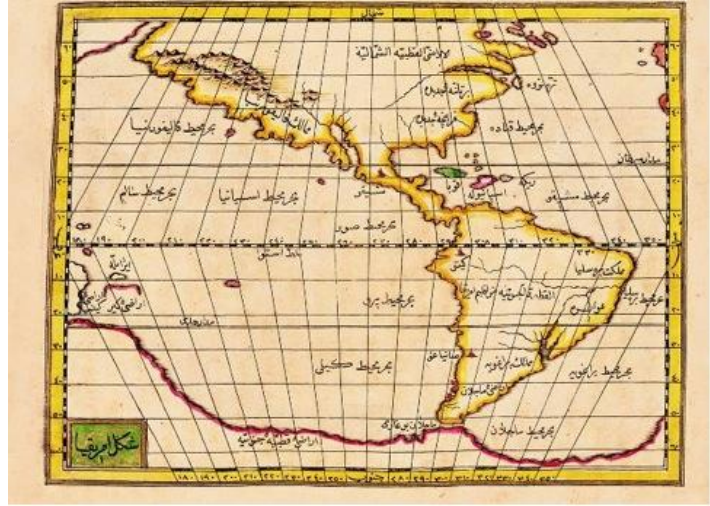
⁵ DURBAŞ, Refik, *Cihannüma'nın 360 Yıllık Öyküsü*, Sabah Gazetesi, 12.12.2008.

Efendi 'Elime geçen bir kitap var, onu bas' diyor... Bu arada Katip Çelebi ölmüş, aradan 76 yıl geçmiş. Müteferrika, Şeyhülislam'ın verdiği kitaba bakıyor ve çok beğeniyor. Ama yazımından sonraki gelişmeleri de kitaba eklemek istiyor. Yeni bilgileri kitaba eklemeye başlıyor. Sonuçta Katip Çelebi'nin kitabına 325 sayfa daha ekliyor. Kitabı güncelliyor yani. Sonuçta 698 sayfalık bir Cihânnümâ basılıyor. Bu arada da saraydan kendisine verilen el yazması kopya da kayboluyor. Orijinal yok. Kitab-ı Cihânnümâ'nın içinde onu en değerli kılan 52 sayfa tutarında 40 levha tabir edilen, teker teker dünyayı anlatan haritalardır. Astronomi, uzayı anlatmaya çalışan şekiller, bunların hazırlanması öyle zor ki. Hattatlar, kitap kopyacıları, çeşitli sanatçılar devreye giriyor ve yapımı beş yıl süren bu eseri İbrahim Müteferrika basıyor. Baskı adedi 500.

Siz ne kadar uğraştınız peki bu kitapla? Muhtemel en az Müteferrika kadar uğraşmışsınızdır...

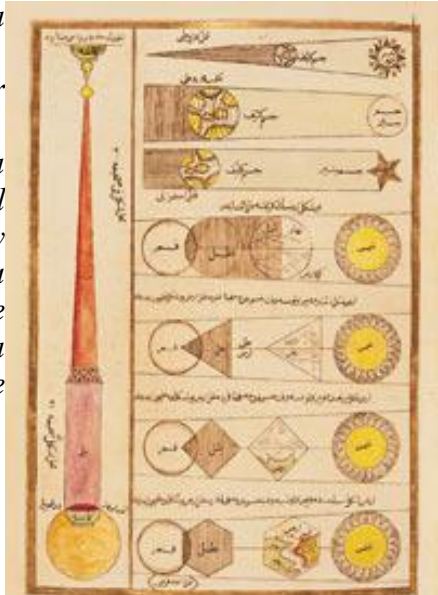
Bizde de beş yıl sürdü. Bizinkisi keyiften biraz... Oradaki serüvende, kitabı basıyor, ama sokakta okuma yazma bilen yok, yine tek okur Saray. Kitab-ı Cihânnümâ 500 basılıyor ve Müteferrika öldüğünde en değerli hazinesi kitapları oluyor. Cihânnümâ'nın 250 tanesi sonra depoda bulunuyor. Biz de yayıncıyız. İşimiz tek olanı çok hale getirmek. İyi bir kitabı da herkesle paylaşmak çok güzel bir şey. Bilginin paylaşılması, paylaşmak ama anlaşılır olması çok önemli.

Neler eklediniz bu kitaba, çağdaş bir Müteferrika olarak?

Kitabı Türkçeye çevirmezseniz, Osmanlıca olmasının ötesinde, yazıya da fotoğrafa bakar gibi bakıyorsunuz, fotoğrafa bakınca anlamak mümkün, ama yazıda bu mümkün değil. Ben bunu paylaşacağım, ama bunun ne olduğunu önce benim öğrenmem lazım demeli. Öğrendiğimi de okuyucuyla paylaşmam lazım. Herkese göre farklı. Çünkü kimine göre bu Osmanlı'da ilk coğrafya kitabı, kimine göre atlas, bazı tarihçilere göre bir ansiklopedi.

Biraz doğru, ama hepsi külliyen yanlış. Biz öncelikle kitabı Türkçeye çevirdik. Pek kolay olmadı bu. Türk Dil Kurumu'nun bir çevirisi var, ama ondan da bir şey anlaşılıyordu. Orhan KOLOĞLU, bugünün okuyucusuna heyecan verecek şekilde mealen ve bugünün bilgisine gönderme yaparak bir çeviri yaptı. Zaten Kitab-ı Cihânnümâ'yı aynen basmadık, kitabın önsözünde de

belirttiğimiz gibi postmodern bir `Cihânnümâ` kitabı yaptık. Aslında Kitab-ı Cihânnümâ üzerine bir kitap yaptık. Fakat kitabın içerisinde Cihânnümâ kitabının tıpkıbasımı da var. Bunun bir de Topkapı Sarayı'na kayıtlı kopyası var. 698 sayfa, 40 levha, 56 sayfadan oluşan koleksiyonun aslı var. Biz o kopyanın aslının tamamının tıpkıbasımını koyduk. Burada bir tarih araştırmacısının bunun tamamını okuyabileceği şekilde. Bunu internete de koyuyoruz. Artı kitapta tıpkıbasımdaki her üç sayfa için, mealen bir özet bir tercümesi ve İngilizcesi var. Yabancılar da anlasın diye.

Cihannüma'da dönemin kentlerinin enlem ve boylamları, birbirlerine uzaklıkları, bölgesel ürünler, sanayilerin durumu, çeşitli bölge halklarının dinleri, dilleri ve hatta nüfusları erkek, kadın ve çocuk sayıları saptanmış olarak yer almakta. Cihânnümâ'dan bir bölüm: "Biga livasının merkezi Troya'dır. Bu şehir İstanbul'dan büyüktür. Hazreti Musa'nın vefatından sonra inşa olundu. Devletleri 297 yıl yaşamıştır. Troya savaşına sebep olan olaylar. 10 yıl süren kuşatmanın sonuçsuz kalması üzerine, içine adamlar yerleştirilen bir büyük at bırakılıp kalenin ele geçirilmesi, herkesin öldürülmesi, kalenin tahribi. Süslü sütunları hala vardır. İstanbul'daki direkler ve mermer taşlar çoğunlukla bu şehirden getirilmiştir."

Bu yapının yaratıcısı KATİP ÇELEBİ, bazı yorumculara göre, açık fikirleri ile devrinin mollalarını o kadar rahatsız etmiş ki, KATİP ismini takarak onu sadece bir şeyleri kaydeden bir insan diye küçümsemeye çalışmışlardır. Oysa yalnızca "Keşf-üz Zünun" adlı kitabı içinde 14 500 madde olan bir dev ansiklopedi ve çok sayıda önemli batılı araştırmacıya ışık tutmuştur.

Mollaların sevmediği bu büyük düşünürü, hem düşünür hem de meslektaşımız, öncümüz olarak ne kadar tanıdık? Ne kadar merak ettik?

KATİP ÇELEBİ için bazı ünlü kişilerin yaptıkları değerlendirmeler şunlardır:

- `HACI KALFA, bilgisi akla gelebilecek bütün alanlara yayılmış olan en büyük Osmanlı tarihçisidir` (Prof. Dr. Franz BABINGER)
- `KATİP ÇELEBİ, Batı'daki tarih görüşüne doğru ileri bir adım atan Türk tarihçisidir` (Szekfü GYULA).
- `KATİP ÇELEBİ'nin takvim ve coğrafya eserleri olmasaydı, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin yazımına girişecek olan tarihçiler, çoğunlukla körü körüne karanlık içinde yürüyebilecekleri` (Joseph von HAMMER)
- `KATİP ÇELEBİ, döneminin en büyük Müslüman bilim insanlarından biridir` (Prof. Dr. Bernard EWIS).
- `KATİP ÇELEBİ, XVII. yüzyıl Türk bilim dünyasının pozitif ve özgür düşünceyi temsil eden en kuvvetli ve belirgin yüzü olup, büyük bir sayı tutan eserlerinin değeri ve önemi dolayısıyla gerek bizde, gerekse Avrupa'da yakın bir dikkat ve ilgi uyandırmıştır` (Orhan Şaik GÖKYAY).

UNESCO, 2009 yılında, 400. Doğum Yılı'nda ünlü düşünürü ve meslektaşımızı unutmazken, biz ne kadar anımsıyoruz?

Onun haritacılığa, mesleğimize yaptığı katkıları konusunda ne biliyoruz? Tanımak için ne kadar çaba harcadık? Mesleğimiz açısından önemini ne ölçüde bilince çıkardık?

Haritacılığın Türklerde ve Anadolu topraklarındaki gelişmesinin bazı önemli isimlerini, BEYRUNİ (BİRÜNİ)'yi, KAŞGARLI MAHMUD'u, İBRAHİM KATİBİ'yi, İBRAHİM MÜRSEL'i, PİRİ REİS'i, MATRAKÇI NASUH'u, SEYDİ ALİ REİS'i, ALİ MACAR REİS'i, MEHMET AŞIK'i, KATİP ÇELEBİ'yi, EVLİYA ÇELEBİ'yi, Mehmet Şevki ÖLÇER'i ve diğerlerini meslektaşlarımız, öncüllerimiz olarak bilince çıkarmadıkça, onlara mesleğimizin bugün eriştiği noktaya gelmemize yaptıkları katkıların hakkını ve değerini vermedikçe, yeni bir meslek kültürü yaratamayız. Tanımak, bilmek, öğrenmek, bilince çıkarmak, gönül borcumuzu ödemek, bu nedenle mesleki ve insani görevlerimiz olmalıdır.

Umarım ve dilerim, tarih bilincimiz, meslek tarihi bilincimiz geliştikçe, mesleki eksik algılardan arınmak ve yeni bir meslek kültürü oluşturmak olanaklı olacaktır.